

JOLANTA STĘPNIAK
Politechnika Warszawska
Biblioteka Główna

Koegzystencja bibliotek cyfrowych i tradycyjnych w akademickich systemach biblioteczno-informacyjnych w perspektywie najbliższych 10 lat

Przedstawiono zadania bibliotek cyfrowych i tradycyjnych w kontekście zmian na rynku wydawniczym i potrzeb użytkowników, a także potrzeb uczelni. Biblioteki oferują zbiory drukowane i elektroniczne, ale przede wszystkim powinny oferować udział w obsłudze badań naukowych (eScience) i procesów dydaktycznych (Virtual Learning Environment). Ten rodzaj działań pozwoli im nie tylko przetrwać w 21 wieku, ale też da możliwość dla dalszego rozwoju. Niezbędna jest zmiana form działania, położenie nacisku na szkolenia, obsługę informacyjną oraz personalizowanie oferty, a także na zmianę struktur organizacyjnych i metod pracy. Decydujące dla przetrwania bibliotek akademickich będzie przekonanie uczelni, że biblioteki mogą być przydatne dla efektywnej realizacji zadań uczelni.

Biblioteki szkół wyższych gromadzą i udostępniają piśmiennictwo naukowe dostępne w wersji drukowanej oraz elektronicznej, a także w postaci mikroform. Stosowane metody i procedury biblioteczne, uwzględniają z jednej strony specyfikę różnych typów zbiorów, a z drugiej potrzeby użytkowników, poszukujących konkretnych treści. Taki sposób koegzystencji różnych typów zbiorów w jednej instytucji utożsamiany jest często z modelem hybrydowym biblioteki. Wydaje się jednak, że współczesne biblioteki szkół wyższych w Polsce, dokonały tylko nieznacznych zmian w swoich strukturach organizacyjnych i metodach pracy. Nie można zatem mówić o w pełni hybrydowym modelu ich funkcjonowania. Bardziej adekwatne więc wydało się użycie w tytule tego referatu określenia „koegzystencja”.

Decydujące znaczenie dla kształtowania struktury organizacyjnej bibliotek akademickich mają potrzeby ich macierzystych uczelni oraz sposób w jaki realizują zadania systemu biblioteczno-informacyjnego. Zatem na postawione w tytule konferencji pytanie „Czy przetrwamy?” należy szukać odpowiedzi nie tylko w odniesieniu do zagrożeń wynikających z nowej technologii informacyjnej i bibliotecznej, ale także, a może nawet przede wszystkim w odniesieniu do potrzeb zgłaszanych przez uczelnie. Kondycja bibliotek akademickich jest uzależniona przede wszystkim od warunków przetrwania ich jednostek macierzystych. W tym względzie natomiast, obok zagrożeń wynikających rozwoju Internetu (rozwój kształcenia na odległość), o wiele istotniejszymi są problemy wynikające z malejącej liczby potencjalnych studentów, niekorzystnych zasad finansowania

i zbyt małych nakładów na naukę i dydaktykę, a także ciągle jeszcze zbyt wolnych zmian w badaniach naukowych i procesach dydaktycznych realizowanych na uczelniach.

Dynamiczny rozwój Internetu oraz oferowanych w nim usług wyszukiwawczych, a także możliwość dostępu do różnorodnych dokumentów i kolekcji elektronicznych stanowi nowe wyzwanie dla bibliotek, szczególnie ważne wobec udziału w tych procesach aktywnych użytkowników bibliotek szkół wyższych. Wieloletnie doświadczenie bibliotekarzy tych bibliotek w gromadzeniu i udostępnianiu różnych typów dokumentów upoważnia ich do oferowania nie tylko zbiorów gromadzonych lokalnie w bibliotece, ale także do promowania usług obejmujących wyszukiwanie i udostępnianie szeroko rozumianej informacji elektronicznej, a także do tworzenia własnych bibliotek cyfrowych.

Biblioteki cyfrowe i tradycyjne

Współczesne biblioteki cyfrowe bazują na trzech kategoriach zbiorów:

- zbiory własne, wśród nich głównie:
 - zbiory specjalne (stare druki, zbiory XIX i początek XX wieku, wieloletnie ciągi czasopism, ryciny, rękopisy, dokumenty życia społecznego itp.) – czyli zbiory do których dostęp w tradycyjnych bibliotekach był utrudniony, a także tych, których przechowywanie i związane z tym procesy konserwatorskie wymagają przeniesienia zawartych na nich treści na nośnik elektroniczny
 - skrypty i podręczniki z wydawnictw uczelnianych
 - materiały własne pracowników przeznaczone do zajęć dydaktycznych (zwykle istniejące tylko w wersji elektronicznej)
 - doktoraty i prace dyplomowe
- licencjonowane zasoby elektroniczne udostępniane przez wydawców i dostawców z serwerów zewnętrznych na zasadach określonych w umowie
- linki do polecanych zasobów Internetu (w tym do recenzowanych czasopism „open access”).

Biblioteki cyfrowe to z jednej strony zbiory własne, które po digitalizacji mogą być łatwiej udostępniane (zbiory specjalne, skrypty), a z drugiej strony zasoby całkowicie pozostające poza kolekcją biblioteczną, licencjonowane na czas określony, udostępniane czasowo z serwerów zewnętrznych. Obie te kategorie z punktu widzenia użytkownika stanowią integralną część kolekcji bibliotecznej, ale z punktu widzenia bibliotekarzy wymagają odmiennej organizacji i metod pracy, a w konsekwencji odmiennych kwalifikacji bibliotekarzy realizujących te usługi.

Dokumenty wspomagające dydaktykę dotychczas gromadzone w bibliotekach to przede wszystkim skrypty i podręczniki akademickie. Jednak coraz częściej pracownicy dydaktyczni zalecają studentom korzystanie z niepublikowanych materiałów tworzących tzw. pakiety dydaktyczne przygotowywane dla konkretnego kursu, które mogą stanowić składnik uczelnianej biblioteki cyfrowej. Włączone do kolekcji elektronicznej bibliotek, stają się ważnym składnikiem oferty edukacyjnej uczelni.

Jeszcze inną funkcję pełnią wykazy (spisy) polecanych przez bibliotekę adresów URL. Potoczna opinia, że Internet to globalny śmietnik, w którym wymieszane są treści wartościowe merytorycznie i zupełnie nieważne, błędne lub wręcz szkodliwe, skłania biblioteki do podjęcia próby wskazywania tych zasobów, które są godne polecenia, oferują treści zgodne z profilem tematycznym danej jednostki, mogą zastępować podstawowe wydawnictwa informacyjne. Tworzenie i aktualizacja polecanych adresów stanowi nowe, ważne zadanie dla bibliotek, tym trudniejsze im więcej oferują adresów i im większa jest dynamika ich zmian, a w konsekwencji częstotliwość ich aktualizacji.

Polityka gromadzenia i doboru zbiorów tradycyjnych była i jest ściśle związana z profilem dydaktycznym i naukowym uczelni. Standardem jest stały i dość równomierny przyrost stanu zbiorów. Do tych warunków dostosowane są pomieszczenia biblioteczne i ich wyposażenie, struktury organizacyjne bibliotek, stan zatrudnienia oraz kwalifikacje bibliotekarzy. Biblioteki cyfrowe tworzone przez digitalizację zasobów własnych są częściowo włączone w te tradycyjne procesy. Jednak zarówno nowy sposób pozyskiwania dokumentów elektronicznych (własna produkcja wydawnicza), jak i konieczność wdrożenia odrębnych zasad ich opracowania, udostępniania i przechowywania, może stwarzać w bibliotekach problemy organizacyjne. Istotna różnica pomiędzy stanem zbiorów tradycyjnych i elektronicznych polega, przede wszystkim na niewspółmiernie szybkim tempie przyrostu zasobów cyfrowych, a w konsekwencji na zwielokrotnieniu problemów organizacyjnych związanych z ich tworzeniem, opracowywaniem i przechowywaniem.

Podobne problemy stwarza jednorazowy zakup licencji na dostęp do dużego pakietu (np. do sześciu tysięcy tytułów) czasopism elektronicznych. W większości bibliotek nie ma możliwości technicznych i osobowych do ich właściwego opracowania, a nawet przygotowania rzetelnej informacji dedykowanej do konkretnej małej grupy użytkowników, o interesujących dla nich nowościach. Jest to tym trudniejsze im krótszy jest czas na jaki zawarto umowę na udostępnianie bazy.

Wszystkie wymienione problemy wskazują, że biblioteki tradycyjne nie są przygotowane organizacyjnie do zapewnienia sprawnego funkcjonowania bibliotek cyfrowych. Pozostaje pytanie o proporcje nakładów finansowych ponoszonych na tworzenie i utrzymywanie bibliotek cyfrowych i funkcjonowanie bibliotek tradycyjnych, w porównaniu potrzeb i oczekiwań uczelni.

Zamiany na rynku wydawniczym

Nawet jeśli dostrzegamy olbrzymi przyrost zasobów cyfrowych, to nie zaobserwowano równoczesnego załamania tradycyjnej produkcji wydawniczej. Biblioteki są więc nadal zobligowane do gromadzenia zbiorów drukowanych, ale też gromadzą równocześnie zbiory na takich nośnikach, jakie zapewniają największy komfort użytkownika i najlepiej spełniają oczekiwania użytkowników. Najlepszym przykładem dynamiki następujących zmian jest organizacja dostępu do czasopism naukowych. W ciągu ostatnich 5 lat nastąpił zdecydowany odwrót od zakupu wersji drukowanych czasopism, mimo że są one ciągle dostępne na rynku, na rzecz wersji elektronicznych, do których dostęp jest zdecydowanie wygodniejszy. Równoległe zmienia się rynek wydawniczy czasopism i praktycznie brak

obecnie nowych tytułów czasopism naukowych, które są wydawane tylko w wersji drukowanej. Natomiast wiele tytułów jest dostępnych tylko w wersji elektronicznej.

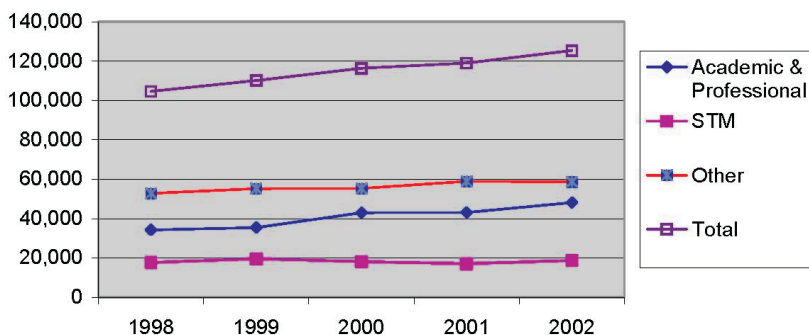
Zdecydowanie wolniej zmiana ta następuje na rynku wydawniczym książek, a już najpóźniej zmiany te będą widoczne na polskim rynku wydawniczym.

| | 1976-1985 | 1986-1990 | 1991-1995 | 1996-2000 | 2003 |
|-----------------------------|-----------|-----------|-----------|-----------|-------|
| Tytuły | | | | | |
| książki naukowe | 3 314 | 3 125 | 3 470 | 5 315 | 6 485 |
| podręczniki szkół wyższych | 1 411 | 1 138 | 1 166 | 1 628 | 1 772 |
| Nakład (w tysiącach) | | | | | |
| książki naukowe | 7 081 | 7 351 | 3 837 | 5 215 | 5 483 |
| podręczniki szkół wyższych | 3 563 | 1 966 | 1 418 | 1 806 | 1 638 |

Tabela 1. Przeciętna roczna liczba tytułów książek publikowanych w Polsce. Ruch wydawniczy w liczbach XLIX 2003. Warszawa 2004 s.86

Tabela 1. Określa przeciętną roczną liczbę tytułów książek naukowych publikowanych w Polsce. Przedstawione dane nie tylko nie wykazują tendencji spadkowej, ale przeciwnie wskazują na systematyczny wzrost zarówno ogólnej liczby tytułów, jak i podręczników akademickich. Lekki spadek dotyczy tylko średniego nakładu poszczególnych tytułów, co jednak może oznaczać raczej szansę dla dalszej egzystencji bibliotek, w których będą te wydawnictwa intensywniej wykorzystywane.

Number of Titles Published 1998-2002



Rys. 1. Łączna liczba tytułów wydanych w UK w latach 1998-2002. Academic and Professional Publishing Market Statistics. 2004 p. 2

Podobne tendencje, jak w Polsce, można zaobserwować na przykładzie liczby tytułów wydawanych w Wielkiej Brytanii (Rysunek 1). O ile jednak dane dotyczące rynku

wydawniczego w Polsce dotyczą tylko książek publikowanych w wersji drukowanej, o tyle na rynku wydawniczym Wielkiej Brytanii zbiory drukowane są często dostępne także w wersji elektronicznej.

Tak długo jak będą produkowane wydawnictwa drukowane, tak długo biblioteki będą je gromadziły w tej postaci, niezależnie od zapewniania dostępu do zbiorów cyfrowych. Oznacza to, że wraz z rozwojem zasobów cyfrowych zadania bibliotek ulegają zwielokrotnieniu, a nie redukcji. To czy przeważą udostępnianie zasobów drukowanych czy elektronicznych zależy przede wszystkim od potrzeb i oczekiwań użytkowników.

Usługi biblioteczno-informacyjne w szkołach wyższych

System biblioteczno-informacyjny w szkołach wyższych obsługuje trzy sfery funkcjonowania uczelni: system badań naukowych, dydaktykę oraz administrację.

System badań naukowych

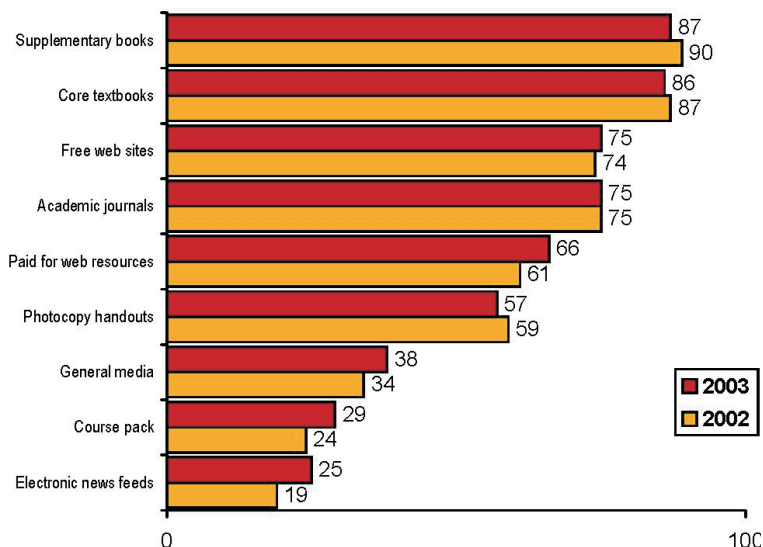
Podstawą systemu badań naukowych pozostaje wymiana informacji i doświadczeń pomiędzy twórcami nauki. W dobie rozwiniętego Internetu, pozostaje on podstawowym medium zapewniającym bezpośrednią komunikację pomiędzy konkretnymi osobami specjalizującymi się w badaniach o podobnej tematyce. Łatwość z jaką pracownicy naukowi mogą docierać do cyfrowych wersji interesujących ich publikacji, w czasopismach naukowych, repozytoriach instytucjonalnych, czy przez bezpośrednią wymianę elektronicznej korespondencji z autorami publikacji sprawia, że pośrednictwo biblioteki w pozyskiwaniu piśmiennictwa naukowego staje się coraz mniej odczuwalne. Upowszechnienie dostępu do czasopism elektronicznych sprawiło, że pracownicy naukowi coraz rzadziej przychodzą do bibliotek. Tym samym w środowisku naukowym pojawia się nieuprawniona i szkodliwa opinia, że biblioteki są ogniwem zbędnym lub mało znaczącym w systemie komunikacji naukowej.

Przydatność bibliotek może być łatwiej dostrzeżona wszędzie tam, gdzie wspomagają one techniczną obsługę systemu badań naukowych. Gromadzenie, rejestrowanie, porządkowanie i dostarczanie informacji o dorobku naukowym instytucji i poszczególnych osób jest jednym z tych zadań. Gromadzenie publikacji i tworzenie repozytoriów elektronicznych wersji dokumentów będących dorobkiem naukowym jej pracowników, jest przykładem koegzystencji zadań bibliotek cyfrowych i tradycyjnych. Nie są to dla bibliotek zadania nowe. Nawet jeśli obejmują również gromadzenie danych istniejących w rozległej sieci dostępnej przez Internet, to jednak metody i technika ich pozyskiwania i porządkowania pozostają niezmiennie od lat.

Bezpośredni udział bibliotek w procesie badań naukowych, pomoc w obsłudze wirtualnych laboratoriów, gromadzenie i udostępnianie bezpośrednio wyników eksperymentów naukowych, upowszechnianie niepublikowanych baz danych – dopiero tego typu aktywność bibliotek będzie nowym zadaniem, obejmującym udział w merytorycznej części procesu badawczego, wymagającym od bibliotekarzy nowych kwalifikacji, a także metod udostępniania gromadzonych zasobów. Będzie realnym udziałem bibliotek w tworzeniu wirtualnej nauki (eScience).

Dydaktyka

Drugą sferą funkcjonowania uczelni jest organizacja dydaktyki. Miejsce biblioteki w dydaktyce uczelni określa zapotrzebowanie na udostępnianie skryptów i podręczników akademickich, a studenci są podstawową grupą użytkowników bibliotek akademickich. Pozornie więc ta sfera działań biblioteki pozostaje na najbliższe lata „niezagrożona”.



Rysunek 2: Najczęściej polecane studentom źródła lektur
Academic and Professional Publishing Market Statistics. 2004 p.5

Jak wykazano na rysunku 2, wśród lektur polecanych studentom ciągle jeszcze dominują zasoby drukowane. Jednak wraz z rozwojem Internetu do najczęściej polecanych studentom źródeł dołączyły zasoby elektroniczne, w tym dostępne w sieci zasoby nielicencjonowane i pełnopłatne, oraz tzw. pakiety dydaktyczne („course pack”). Oznacza to zasadniczą zmianę w sposobie obsługi tej kategorii użytkowników bibliotek.

Tam gdzie funkcjonuje uczelniany system zarządzania tokiem studiów, wśród wykazu kursów, harmonogramu zajęć i informacji o warunkach i trybie ich zaliczenia, oferowana jest zazwyczaj nie tylko lista lektur, ale także pełne teksty tych dokumentów lub odesłania do ich lokalizacji. Zastosowanie takich systemów sprawia, że w świadomości użytkowników, biblioteki przestają istnieć na zasadzie odrębnej jednostki usługowej. Oferta bibliotek cyfrowych, będąca elementem wirtualnej przestrzeni edukacyjnej (Virtual Learning Environment) dostępna jest niezależnie od dni i godzin funkcjonowania tradycyjnej biblioteki oraz od tradycyjnych źródeł informacji o zbiorach, jakimi są katalogi biblioteczne.

Drugim obok udostępniania najważniejszym zadaniem tradycyjnych bibliotek było zawsze prowadzenie szkoleń dla użytkowników. Zajęcia z przysposobienia bibliotecznego dla studentów I roku studiów, a także zajęcia z zakresu informacji naukowej, czy szkolenia indywidualne dotyczące wyszukiwania informacji w konkretnych typach źródeł, są typowymi przykładami działalności bibliotecznej. Wraz ze zmianami technolo-

gicznymi, wprowadzeniem do obsługi bibliotek akademickich dużych zintegrowanych systemów bibliotecznych, a także udostępnianiem w systemie on-line elektronicznych baz bibliograficznych, czy też pełnotekstowych czasopism elektronicznych – zakres prowadzonych szkoleń ulegał zmianie, zmieniły się metody i techniki prezentacji stosowane na zajęciach, jednak podstawowa idea, polegająca na wskazaniu i nauczaniu metod wyszukiwania informacji nie uległa zmianie.

Działania współczesnych bibliotek określane mianem „library assistance” (gotowość do pomocy) czy „information literacy” (nauczanie umiejętności informacyjnych) w swych podstawowych treściach nie stanowią nowości i nie powinny być utożsamiane z pojawieniem się zasobów cyfrowych i dostępem do Internetu. Jednakże zarówno możliwości technologiczne, jakie daje np. technologia nauczania na odległość czy też taka organizacja sieci, aby użytkownik miał zapewnioną pomoc 24 godziny na dobę przez siedem dni w tygodniu sprawia, że stopniowo w bibliotekach następują zmiany organizacyjne zmierzające do dostosowania organizacji pracy do nowych form oferowanych usług.

Obowiązujące obecnie standardy nauczania obligują uczelnie do prowadzenia na poziomie licencjatu 30 godzin w semestrze zajęć z zakresu technologii informacyjnej. Zakres tych zajęć powinien w dużej części pokrywać się ze szkoleniami realizowanymi dotychczas przez biblioteki. Skoro zatem zajęcia te stają się obowiązkowe dla tak licznej grupy słuchaczy i jednocześnie mogą być tak bardzo sprofilowane na konkretne kierunki studiów, to wydaje się że biblioteki powinny odpowiadać nie za ich prowadzenie, a raczej za szkolenie kadry dydaktycznej prowadzącej te zajęcia (Train The Trainer) – stanowiłoby to nowy element działań biblioteki i wzmocniłoby jej pozycję w uczelni.

Administracja

Trzeci element systemu szkolnictwa wyższego stanowi administracja uczelni. Stopień powiązania z nią biblioteki akademickiej jest uzależniony od sposobu zarządzania uczelnią. Funkcjonujący w Polsce od 2005 roku system finansowania badań naukowych, w tym system przyznawania dotacji na badania statutowe, prowadzi do decentralizacji zarządzania jednostkami podstawowymi w szkole wyższej. W konsekwencji wprowadzone zasady pogarszają możliwości podejmowania na uczelni działań wspólnych, umożliwiających efektywniejsze gospodarowanie zasobami finansowymi. Wyjątkowo negatywnie wpływają też na prowadzenie spójnej polityki gromadzenia zbiorów, realizowanej centralnie dla wszystkich jednostek uczelni. Wydzielenie części kolekcji przydatnych dla konkretnych specjalności i odpowiedni podziału kosztów ich zakupu stanowi na tyle skomplikowane zadanie, że jego wynik nigdy nie satysfakcjonuje wszystkich zainteresowanych stron.

Z punktu widzenia sposobu finansowania zasobów bibliotek, skutki pozyskiwania i tworzenia zbiorów tradycyjnych i cyfrowych można określić następująco:

- zbiory tradycyjne (drukowane) – ich zakup generuje koszty, ale też dzięki zapisom w inwentarzach zwiększa majątek szkoły, wartość zbiorów jest uwzględniana przy ocenie jednostek i akredytacji kierunków nauczania, może mieć realny wpływ na wysokość pozyskanej dotacji – zatem zbiory tradycyjne mają znaczenie dla uczelni,

- licencjonowane zbiory cyfrowe – generują koszty ogólne, nie mają wpływu na wartość majątku szkoły; nie są uwzględniane przy ocenie jednostek podstawowych, mogą być brane pod uwagę przy akredytacji kierunków nauczania; w tym rozumieniu nie mają znaczenia dla uczelni, ale mają dla pracowników naukowych,
- zbiory cyfrowe własne (digitalizacja) – generują koszty ogólne i osobowe (bezosobowe), a także wymagają nakładów aparaturowych i tylko w tym zakresie mogą być postrzegane jako działania zwiększające majątek szkoły; mogą być przedmiotem oceny komisji akredytacyjnych, o ile obejmują materiały dydaktyczne dla danego kierunku; w sensie administracyjnym nie są dostrzegane przez uczelnię.

W polskich szkołach wyższych nie funkcjonują jeszcze zintegrowane systemy zarządzania uczelnią. Biblioteka główna szkoły wyższej uczestniczy w pozyskiwaniu danych o jednostkach uczelni tylko wówczas, kiedy albo dysponuje zcentralizowanym systemem ewidencji danych o dorobku naukowym, albo dostarcza wiarygodnych danych o liczbie i wartości zbiorów stanowiących zaplecze edukacyjne dla akredytowanych kierunków lub dla podlegających ocenie jednostek naukowych. Biblioteki uczestniczą też w centralnym organizowaniu i rozliczaniu kosztów zakupu licencji na bazy danych, czy prenumeraty czasopism. Trzeba jednak przyznać, że nie są to zadania kluczowe dla uczelni, a koszty generowane przez biblioteki, szczególnie wobec planowanych zmian w przydziale dotacji dydaktycznej mogą stać się istotnym argumentem za redukcją zadań, a w konsekwencji ograniczeniu budżetów bibliotek. Oznaczałoby to, że Polsce zasady finansowania uczelni, a nie nowoczesne technologie informacyjne, czy Internet, stanowią największe zagrożenie dla funkcjonowania bibliotek.

Warunki przetrwania bibliotek

Powracając zatem do postawionego w tytule konferencji pytania „Czy przetrwamy?” należałoby wskazać kilka najważniejszych warunków, które uzasadnią istnienie bibliotek w strukturach uczelni.

Wtopienie się w strukturę uczelni

W części poświęconej zadaniom systemu biblioteczno-informacyjnego wskazano przykłady działań podejmowanych przez biblioteki, przydatnych z punktu widzenia uczelni. Im bardziej usługi oferowane przez biblioteki będą wynikały ze zgłaszanych przez uczelnię potrzeb, im bardziej będą z nimi organizacyjnie i funkcjonalnie powiązane, tym większa szansa nie tylko na przetrwanie biblioteki, ale także na ich rozwój. W piśmiennictwie fachowym coraz częściej podkreśla się konieczność takiego „wtopienia się” (wniknięcia) bibliotek w strukturę jednostki macierzystej, aby traktowane były jako element integralny, niezbędny dla realizacji podstawowych zadań uczelni.

Taki sposób działania nie ogranicza tradycyjnych zadań realizowanych przez bibliotekę, ale zmienia sposób ich realizacji. Do najważniejszych zadań bibliotek będzie należało nie gromadzenie zbiorów, czy tylko ich udostępnianie, a przede udział w obsłudze realizowanych na uczelni badań naukowych w takim zakresie, w jakim będzie to przy-

datne dla odbiorców końcowych tych usług. Jedną z form tego udziału może być tworzenie profilowanych systemów dostępu do informacji i zasobów będących efektem prac naukowych (bazy danych wyników eksperymentów naukowych, portale dziedzinowe, rejestracja dorobku naukowego). W dydaktyce najistotniejszym zadaniem pozostanie dostarczanie pakietów dydaktycznych, w których już wkrótce będą przeważały dokumenty elektroniczne, a zadaniem bibliotek będzie dostarczenie informacji o ich lokalizacji (adresie) i zapewnienie stałego do nich dostępu.

Podstawowym zadaniem systemu biblioteczno-informacyjnego na uczelni pozostanie prowadzenie permanentnej edukacji informacyjnej i promowanie wśród społeczności uczelni umiejętności informacyjnych, a także udział w tworzeniu programów zajęć dydaktycznych i szkoleniu kadry dydaktycznej, w celu stworzenia warunków dobrego przygotowania studentów do samodzielnego pozyskiwania informacji naukowej i wyszukiwania piśmiennictwa fachowego. Ważnym zadaniem pozostanie też zobowiązanie bibliotek do zapewnienia stałej gotowości do świadczenia usług informacyjnych (w systemie 24/7).

Personalizacja usług bibliotecznych i informacyjnych

Stosowana obecnie polityka uzupełniania zbiorów, a szczególnie polityka gromadzenia czasopism, powinna ulec zmianie i zdecydowanie dążyć w kierunku formuły „just in time”, czyli kupowane powinny być tylko zbiory na konkretne zamówienie, w chwili gdy są one potrzebne. W praktyce oznacza to, że przykładowo gromadzenie wieloletnich ciągów czasopism, czasem powinno być zastępowane zakupem kopii pojedynczych zamówionych artykułów. Pozwoli to wyeliminować koszty przechowywania i opracowania zbiorów, a jednocześnie umożliwi zaspokojenie potrzeb informacyjnych konkretnych użytkowników. Biblioteki muszą umieć określić w jakich przypadkach opłacalne jest kupowanie konkretnych tytułów czasopism, na jakich warunkach warto kupować pakiety czasopism (oferowane konsorcjom), a kiedy zdecydowanie lepiej jest kupować kopie pojedynczych artykułów (jedną z opcji, oferowaną przez dostawców książek, jest kupowanie dostępu do dokumentu na czas określony np. na 2 tygodnie).

Realizowanie polityki zakupu jednostkowego artykułu wydaje się też być zgodne z kierunkami rozwoju czasopism naukowych, które wraz z przejściem na wersję elektroniczną coraz częściej będą podlegały zmianie z wydawnictw periodycznych, na wydawnictwa permanentnie uzupełniane, bez oznaczonej częstotliwości ukazywania się, z aktualizacją w miarę pojawiania się nowych materiałów. Przyjęcie takiego modelu wydawniczego będzie sprzyjało zmianom w polityce gromadzenia czasopism, podobnie jak przejście na model czasopism „open access” udostępnianych bezpłatnie w Internecie, prowadzi do wyeliminowania konieczności przechowywania tych zbiorów lokalnie w bibliotekach, daje więc oszczędności nie tylko na etapie gromadzenia.

Tryb funkcjonowania bibliotek, „na żądanie”, nakłada na nie obowiązek usprawnienia bezpośredniej komunikacji z użytkownikiem, oferowania mu sprofilowanej, dedykowanej dla niego informacji. Najłatwiej to osiągnąć docierając z ofertą bezpośrednio do zainteresowanych, gdyż skuteczność rozsyłania standardowych grupowych listów elek-

tronicznych jest znacznie niższa, niż przekazywanie informacji w sposób indywidualny, za pośrednictwem telefonu czy w bezpośredniej rozmowie.

Zmiana metod i organizacji pracy w bibliotekach

W ślad za zmieniającymi się zadaniami powinna iść modyfikacja struktur organizacyjnych bibliotek, w taki sposób by były one ściślej powiązane ze strukturami uczelni, aby istniały jednostki (stanowiska pracy), do bieżących kontaktów z tymi sferami funkcjonowania uczelni, które wyznaczają podstawowe zadania dla bibliotek. Pozwoli to na wdrożenie w pełni hybrydowego modelu biblioteki, przygotowanej do oferowania nie tylko różnych typów zbiorów i usług, ale też obsługi różnych grup użytkowników, w sposób zgodny z oczekiwaniami jednostki macierzystej.

Wprowadzane zmiany pozwolą również na zdefiniowanie nowych zadań, w tym na przykład związanych z tworzeniem bibliotek cyfrowych (zadania edytorskie, promocja wydawnictw, zadania archiwizacyjne), a także na określaniu kierunków rozbudowy usług informacyjnych (np. wyodrębnienie stanowisk dla bieżącej aktualizacji stron domowych, tworzenia i bieżącej aktualizacji portali dziedzinowych, zapewnienia bieżącej pomocy użytkownikom, zarówno lokalnie, na miejscu w bibliotece, jak i w trybie kontaktów elektronicznych). Jednocześnie taka kompleksowa modernizacja umożliwi redukcję zadań, z których realizacji można w bibliotece zrezygnować lub które można znacząco zredukować, np. dzięki nawiązaniu współpracy z innymi ośrodkami lub zleceniu realizacji zadania w formie usługi outsourcing, a także dlatego, że ustala celowość ich realizacji.

Modernizacja sposobu i zakresu świadczonych usług nakłada na bibliotekarzy obowiązek większej kreatywności, otwartości na nowe działania i umiejętności lepszego postrzegania potrzeb użytkowników. Ten ostatni wymóg oznacza, że częściej niż dotychczas, i zapewne bardziej profesjonalnie, należy badać potrzeby i oczekiwania aktualnych i potencjalnych użytkowników bibliotek. Warto na przykład zbadać czy dynamiczny rozwój lokalnie tworzonych bibliotek cyfrowych w celu udostępniania w Internecie kolekcji specjalnych jest tylko efektem możliwości technicznych bibliotek i warunków jakie stwarza prawo autorskie w odniesieniu do kolekcji historycznych? Czy zaowocowało to rozwojem badań naukowych nad tymi zbiorami? Biblioteki powinny dysponować narzędziami do badania rzeczywistego wykorzystania zasobów cyfrowych, a nie tylko do zliczania liczby odwiedzających konkretne strony Internetowe. Podobne pytanie powinno dotyczyć wykorzystania dostępu do bieżących czasopism elektronicznych, których liczba wielokrotnie przewyższa liczbę prenumerowanych w wersji drukowanej tytułów, a liczba „ściągniętych” artykułów może świadczyć o dynamice rozwoju badań naukowych na uczelni. Badania takie można by następnie wykorzystać do zdefiniowania aktualnej polityki gromadzenia. Wszystko to pozwoli z jednej strony na optymalizację nakładów na biblioteki, a z drugiej na zwiększenie efektywności oferowanych usług.

Zmiany w sposobie działania bibliotekarzy powinny być dostrzegane również przy wdrażaniu nowych form komunikowania się z użytkownikami. Należy położyć nacisk na dostosowanie sposobu porozumiewania się do form używanych przez grupę, do której komunikat jest kierowany. Podniesie to skuteczność przekazywanych informacji i będzie

stanowiło zachętę do dalszych kontaktów, do postrzegania biblioteki jako środowiska przyjaznego, w którym łatwo pozyskać niezbędne informacje.

Istotne modyfikacje są potrzebne na poziomie stosowanych metod i standardów opracowania zbiorów i możliwości przeszukiwania źródeł bibliotecznych. W świecie Internetu standardem staje się wyszukiwanie maksymalnie uproszczone, dotarcie do dokumentu w 2-3 krokach, tworzenie portali dziedzinowych i stosowanie wyszukiwarek, które umożliwiają równoległe przeszukiwanie wielu różnorodnych zbiorów dokumentów.

W bibliotekach natomiast dominuje rozdzielanie informacji o różnych kategoriach zbiorów, przy czym kryteria tego podziału nie są dla użytkowników jasne. Z jednej strony istnieje zasada, że katalogi OPAC rejestrują razem książki i czasopisma, bez względu na nośnik na jakim są publikowane (razem są druki, mikroformy, dokumenty elektroniczne i audiowizualne), z drugiej zaś strony tworzone są odrębne listy dostępnych czasopism elektronicznych (w tym tych prenumerowanych, do których biblioteki mają prawa archiwalne, a często mają je także w wersji drukowanej). Odrębne są systemy dostępu do bibliotek cyfrowych rejestrujące (w innym standardzie) elektroniczne wersje tych dokumentów, których oryginały mają opisy w katalogach (OPAC lub tradycyjnych kartkowych).

Stwarza to sytuację, w której użytkownik musi przeszukać kilka odrębnych źródeł informacji by odnaleźć potrzebny dokument. Nie jest to proste, gdyż każde źródło tworzone jest wg odrębnych reguł i standardów, zwykle stosują też różne języki informacyjno-wyszukiwawcze. Ujednoclenie tych zbiorów i zasad ich tworzenia powinno być traktowane jako jedno z ważniejszych zadań w grupie poprawy zasad komunikacji pomiędzy użytkownikiem a biblioteką.

Podnoszenie kwalifikacji bibliotekarzy

Nowe zadania związane zarówno z rozwojem technologii informacyjnej, jak i potrzebami zgłaszanymi przez uczelnie wymagają, aby pracownicy bibliotek systematycznie podnosili swoje kwalifikacje zawodowe. Stwierdzenie to nie musi być wspierane żadnymi dodatkowymi argumentami. Celowe natomiast może być wskazanie szczególnie przydatnych kierunków kształcenia zawodowego dla bibliotekarzy.

Najważniejszym kierunkiem dla podnoszenia kwalifikacji pozostaje poznawanie nowych technik w zakresie informacji naukowej, bibliotekarstwa, a także zastosowań technik informatycznych na gruncie bibliotecznym.

Bezpośrednia komunikacja z użytkownikami o wąsko specjalistycznym profilu zainteresowań, wymaga aby bibliotekę w tych kontaktach reprezentował bibliotekarz dziedzinowy, przygotowany nie tylko w zakresie zagadnień związanych ogólnie z informacją, ale także dobrze zorientowany merytorycznie w danej dziedzinie. Pracownicy o takiej specjalizacji mają już w bibliotekach dobrze zdefiniowane obowiązki i zadania, ale ich liczebność nie odpowiada nowym potrzebom jakie stwarza konieczność większego profilowania usług i kierowania jej do wąskiej grupy użytkowników.

Kolejna grupa specjalistów niezbędnych do rozwijania usług bibliotecznych w 21 wieku to specjaliści od marketingu i tworzenia nowego wizerunku biblioteki. Tu prak-

tycznie brak doświadczeń na gruncie polskich bibliotek akademickich, gdyż zasady finansowania bibliotek, a szczególnie bibliotek szkół wyższych nie wymuszają na nich podejmowania takich działań na zewnątrz. Jednak wraz z rozwojem zadań związanych z marketingiem wewnątrz instytucji macierzystej, wzrośnie zapotrzebowanie na ten typ specjalistów.

Natomiast zdecydowanie największe zapotrzebowanie na podnoszenie kwalifikacji powinno dotyczyć dydaktyki zagadnień informacji naukowej. Jednak w tej dziedzinie nie wystarczy już posiadanie wiedzy w zakresie technik informacyjnych, ważniejsze jest zdobycie umiejętności i doświadczeń w zakresie specyficznej metodyki obejmującej: kształcenie na odległość, kształcenie dorosłych, kształcenie kadry nauczającej. Od pozyskania tych kwalifikacji zależy uznanie (zaakceptowanie) aktywnego udziału pracowników bibliotek w procesach dydaktycznych i badaniach naukowych prowadzonych na uczelniach.

Podsumowanie

Wydaje się, że mimo dostrzeganych braków i zaniedbań, a także zagrożeń płynących z „samowystarczalności” oferty Internetu, wizja istnienia w 21 wieku bibliotek uczelnianych przedstawia się dość optymistycznie. Zmianie mogą ulec kierunki i formy działania, ale zapotrzebowanie na usługi biblioteczne i informacyjne w szkołach wyższych będzie istniało, jeśli nie w sferze oferowanych zasobów, to zapewne jako przyjazna lokalizacja, miejsce gdzie można pracować grupowo, gdzie na wyciągnięcie ręki są dostępne różnorodne wydawnictwa i Internet, a także fachowa obsługa, która zapewni pomoc w wyszukiwaniu informacji.

Skuteczność działań bibliotek akademickich zależy od:

1. Przekonania uczelni macierzystych o przydatności bibliotek we wspomaganium bieżącej pracy uczelni i jej wtopieniu się w zintegrowany system zarządzania uczelnią.
2. Ukierunkowania działań bibliotek na pomoc w pozyskiwaniu informacji, a także oferowaniu nowych metod kształcenia w zakresie nawigowania po zbiorach informacji i zasobach naukowych, bez dążenia do kompletności gromadzenia.
3. Zmiany metod działania bibliotek i ich szybkiego dostosowywania się do bieżących potrzeb i zadań, a także umiejętności redukcji i ograniczania zadań, których realizacja nie jest celowa.
4. Umiejętnej współpracy z innymi ośrodkami, w taki sposób, aby efekty tej współpracy przyczyniały się do poprawy warunków obsługi wielu grup użytkowników, ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb lokalnych.

Biblioteki powinny umieć uzasadnić swoje istnienie efektywnością funkcjonowania, tj. dostosowaniem modelu kosztów do oferowanych usług i oczekiwań użytkowników macierzystej instytucji. Problem koegzystencji zbiorów drukowanych, elektronicznych i mikroform będzie wówczas miał znaczenie tylko dla zapewnienia odpowiednich metod udostępniania, zasad wewnętrznej organizacji pracy biblioteki oraz określania właściwych proporcji budżetu przeznaczanego na obsługę każdej z tych kolekcji.

Perspectives for next 10 years of digital and traditional libraries coexistence in academic library systems

Task for digital and traditional libraries were described on the basis of changes of editorial environment, users and universities needs and expectations. Libraries offer electronic and paper documents, but they should rather concentrate on support for eScience and virtual learning environment. These activities allow them not only to exist in 21 century, but also to give perspectives for further improvement. Academic libraries need new forms of activities, focus on information literacy and information assistance services, offer more personalized services, modify organization structures and methods of work. But the most important task for libraries is to be embedded in university environment to improve university services.